

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

ВЕСТНИК ОШКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN OF OSH STATE UNIVERSITY

ISSN: 1694-7452 e-ISSN: 1694-8610

№4/2025, 124-134

ПЕДАГОГИКА

УДК: 37.013.77

DOI: [10.52754/16948610_2025_4_9](https://doi.org/10.52754/16948610_2025_4_9)

**КЫРГЫЗДАРДЫН БАЛДАРДЫ ОЮНДАР АРКЫЛУУ МЕКЕНЧИЛДИККЕ
ТАРБИЯЛОО ТАЖРЫЙБАЛАРЫ**

**ОПЫТ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА ПО ПАТРИОТИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ ДЕТЕЙ
ПОСРЕДСТВОМ ИГР**

**THE EXPERIENCE OF THE KYRGYZ PEOPLE IN PATRIOTIC EDUCATION OF CHILDREN
THROUGH GAMES**

Азимова Сапаргүл Закировна

Азимова Сапаргүл Закировна

Azimova Sapargul Zakirovna

окутуучу, Ош мамлекеттик университети

преподаватель, Ошский государственный университет

Lecturer, Osh State University

zakirova-1990@inbox.ru

ORCID: 0009-0002-5329-0315

КЫРГЫЗДАРДЫН БАЛДАРДЫ ОЮНДАР АРКЫЛУУ МЕКЕНЧИЛДИККЕ ТАРБИЯЛОО ТАЖРЫЙБАЛАРЫ

Аннотация

Балдарды мекенчилдикке тарбиялоо салттык педагогикалык маданияттагы эң башкы баалуулуктардын бири катары руханий мурастардын бардык катмарларында учурайт. Бул макаланын максаты – кыргыздардын балдарды оюндар аркылуу жоокерликке, мекенчилдикке тарбиялоо тажрыйбаларын тарыхый –этнопедагогикалык өңүттө изилдөө. Изилдөөдө документ анализи методунун негизинде фольклордук, этнографиялык булактар талдоого алынды. Изилдөөнүн натыйжалары салттуу оюндарда кыргыздардын балдарды мекенчилдикке тарбиялоо боюнча муундан муунга өткөрүп келе жаткан түптүү баалуулуктары, тажрыйбалары чагылдырылгандыгын көрсөттү. Балдарды оюндары аркылуу мекенди коргоого руханий жана физикалык жактан даярдоо иши эң эле эрте жаштан башталып, эрезеге жеткенге чейин үзгүлтүксүз уланып келген. Чоң адамдар тарабынан согуштук техникаларды камтыган көптөгөн салттык оюндардын көпчүлүгүнүн балдар өз чөйрөсүнө ылайык туурап өнүктүрүшкөн.

Ачкыч сөздөр: мекенчилдик, балдар оюндары, тарбия, тажрыйба, этнопедагогика

ОПЫТ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА ПО ПАТРИОТИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ ДЕТЕЙ ПОСРЕДСТВОМ ИГР

THE EXPERIENCE OF THE KYRGYZ PEOPLE IN PATRIOTIC EDUCATION OF CHILDREN THROUGH GAMES

Аннотация

Патриотическое воспитание детей является одной из важнейших ценностей традиционной педагогической культуры и прослеживается во всех слоях духовного наследия. Цель данной статьи – историко - этнопедагогическом контексте изучить опыт кыргызского народа по воспитанию у детей патриотизма и воинской службы посредством игр. Методология исследования включала анализ документальных, фольклорных и этнографических источников. Результаты показали, что традиционные игры отражают основополагающие ценности и опыт кыргызского народа в воспитании патриотизма у детей, которые передавались из поколения в поколение. Духовная и физическая подготовка детей к защите Родины через игры начиналась с раннего возраста и продолжалась непрерывно до зрелого возраста. Дети адаптировали и развивали многие традиционные игры, включавшие военные приёмы, используемые взрослыми, в своей среде.

Abstract

Patriotic education of children is one of the most important values of traditional pedagogical culture and is evident in all layers of spiritual heritage. The purpose of this article is to examine, within a historical and ethnopedagogical context, the Kyrgyz people's experience of instilling patriotism and military service in children through games. The research methodology included an analysis of documentary, folklore, and ethnographic sources. The results showed that traditional games reflect the fundamental values and experience of the Kyrgyz people in cultivating patriotism in children, passed down from generation to generation. Children's spiritual and physical preparation for defending the Motherland through games began at an early age and continued uninterrupted into adulthood. Children adapted and developed many traditional games, including military techniques used by adults, to their environment.

Ключевые слова: патриотизм, детские игры, воспитание, опыт, этнопедагогика

Keywords: patriotism, children games, education, experience, ethnopedagogy

Киришүү

Коомдун, мамлекеттин бакубаттыгы адамдардын пейилинен, көз карашынан, туткан позициясынан, жүрүм-турумунан көз каранды экендиги байыртан келе жаткан акыйкат. Адамзат тарыхы - бул белгилүү өлчөмдө чыныгы адамдын пейилин, журум - турумун жакшыртууга умтулуунун б.а тарбиялоонун табышмактуу суроолорун чечүүнүн тарыхы.

Учурдагы коомдук тарбиянын олуттуу көйгөйлөрүнүн бири - балдарды мекенчилдикке тарбиялоо. Туулган үй, бала бакча, мектеп - балдар кубаныч алып, чогуу оюн ойноп, курбандары менен баарлашкан жайлар, ошондой эле туулган жаратылыш — мунун баары анын мекени болуп саналат. Балдардын аларга карата ыкластуу позитивдүү мамилесин өнүктүрүү тарбиялоонун таасирдүү каражаттарын издөө ишке киргизүү менен байланыштуу болот. Маселенин актуалдуулугу өзгөчө Кыргыз Республикасынын Президенти Садыр Жапаровдун “Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө” (2021) “Улуттук нарк жөнүндө” (2022) Жарлыктарында өзгөчө белгиленип, турмушка ашыруу максатында активдүү аракеттер жасалууда. Тарыхый тажрыйбалар көрсөткөндөй балдарды тарбиялоонун эң башкы каражаты элдик оюндар болгон. “Оюн - бул балдар тарабынан ырахат алуу, социалдык жана маданий ролдорго ылайык тажрыйбага ээ болуу максатында жүргүзүлүүчү иш-аракет” (Kömleksiz, Çelikbay, & Alimbekov, 2002 p. 40).

Кыргыздардын салттуу тарбия маданиятында балдар оюндарынын мазмунун аныктап, алардын оюн ишмердүүлүгүндөгү жорук - жосундарына такай байкоо жүргүзүүгө ата-энелер, улуу муундагылар такай катышкан. Бул тажрыйба Махмуд Кашгаринин сөздүгүндө да катталган. Ал ата-энелер балдар оюндарына баам салаарын, ал тургай чогуу ойной тургандыктарын “ол оглын бедхүтти” (“ol oglin bedhütti”) “ал баласын ойнотту” – деген сөздөр аркылуу туюнткан. Ошону менен бирдикте балдар оюн процессинде көңүлү көтөрүлүп, адаттан тыш эмоционалдык кырдаалды баштан кечирээри туралуу “оглан кутрушды” (“oglan kutruşdi”), башкача айтканда, “балдар оюн ойношуп сүйүнүштү” деген сөздөр берилген (Алимбеков, 2024, б. 35). Махмуд Кашгаринин балдар оюндарына байланыштуу сөздөрүнүн өзөгүн “охшагу” (“oşşagu”) “оюнчук” деген сөз түзөт. Сөздүктө оюндардын негизги натыйжасын балдар арасында өз ара сыноо, жарышуу түзөөрү төмөнкү сөздөрдө белгиленген: “оглан бедхүшди” (*oglan bedhüşdi*) башкача айтканда, “балдар оюнда жарышышты” (Алимбеков, 2024, б. 36).

Илимий булактарда өткөн коомдорго таандык балдар оюндарынын тарбиялык жана өнүктүрүүчүлүк

мааниси ар тараптуу ачылып көрсөтүлгөн. Көрүнүктүү тарыхчы Э.Тейлор “Алгачкы коом маданияты” деген эмгегинде балдар оюндарында адамзаттын бардык муундарынын тарыхынын байыркы этаптары кайра кайталанат” - деп ырастаган (Тейлор, 1989, б. 114). К.Д. Ушинский оюнду баланын көз карандысыз, эркин активдүү ишмердүүлүгү деп эсептеген: “Оюн - бул баланын эркин аракети. Адамдын жан дүйнөсүнүн, анын акылынын, жүрөгүнүн, эркинин өз алдынча калыпташын камсыз кылат” (Ушинский, 1948, б. 234).

К.Д. Ушинский элдик оюндарды балдарды тарбиялоо иштеринде кеңири колдонууну сунуштап “Бул элдик оюндарга көңүл буруу, бул бай булакты өнүктүрүү, аларды уюштуруу жана алардан мыкты жана кубаттуу тарбиялоочу курал түзүү келечектеги педагогиканын милдети” - деп жазган (Ушинский, 1948, б. 234). А.В. Луначарский балдар оюндарынын ролун баалоодо скептицизмге кескин каршы чыгып “Оюн олуттуу эмес деген жаңылыштык”.

Бала үчүн ар кандай оюн олуттуу, анткени ал ойноо менен жашайт. Ал оюн процессинде кадыресе жашайт” деп айткан (Луначарский, 1918, б. 3). Көрүнүктүү психолог Д.Б. Эльконин оюндун адамдын активдүүлүгүнө жана инсандардын ортосундагы мамилелерге, оюндардын сезимге тарбиялоодогу терең таасири бар экендигин белгилейт (Эльконин, 2013, б. 123).

Кыргыздын элдик оюндарын топтоп иретке салуу бир катар эмгектерде колго алынган (Тыныбеков, 1991; С. Токторбай уулу, 1998; Анаркулов, 2000.) Айрым эмгектерде салттык балдар оюндары этнографиялык жана этнопедагогикалык аспектке (Саралаев, Букуев: Мамбеткалиев, 1996; Уметов, 1998; Алимбеков, 2015) талдоого алынган. Бул макаланын алкагында көчмөн кыргыздардын улуттук балдар оюндарынын балдарды мекенчилдикке тарбиялоо мүмкүнчүлүктөрү талдоого алынат.

Изилдөөнүн материалдары жана методдору

Изилдөө сапаттык изилдөө моделине негизделип анын алкагында маалымат топтоо, документтерди талдоо методу аркылуу жүзөгө ашты. Сапаттык изилдөө — теория түзүүнү негиз катары кабыл алган, социалдык көрүнүштөрдү алар тиешелүү болгон чөйрөдө изилдөөгө жана түшүнүүгө басым жасаган ыкма болуп эсептелет. Изилдөөнүн алкагында салттуу балдар оюндарынын мазмуну көчмөн кыргыз коомунда балдарды мекенчилдикке тарбиялоо өнүгүнөн ачылып көрсөтүлдү. Бул изилдөөнүн натыйжалары мугалим тарбиячылар үчүн балдарды мекенчилдикке тарбиялоодо салттык оюндардын мааниси жана орду тууралуу этнопедагогикалык билимдердин булагы катары кызмат кылат.

Изилдөөнүн натыйжалары

Кыргыз эл педагогикасында балдарды бул эл, жер жана мекенди сүйүү аны коргоого дене күч жактан тарбиялоо эң өзөктүү баалуулуктардын бири болгон. Элдик эреже, салттарга ылайык жогорку даражада өнүккөн атуулдук аң-сезим гана адамдын жетилгендигин аныктайт: “Өз камын ойлогон өспөйт, эл камын ойлогон көктөйт”, “Эр жигит эл четинде, жоо бетинде”, “Жаман жигит жан сактайт, жакшы жигит эл сактайт” (Алимбеков, 2000).

Балдарды оюндары аркылуу мекенди коргоого руханий жана физикалык жактан даярдоо иши эң эле эрте жаштан башталган. Алсак, бала бешиктен кийин сөздүн маанисин анча–мынча түшүнө баштаган мезгилде эркелетүү мүнөзүндөгү “Сал, сал билек” ырларынын коштоосу менен баланын колу-бутун алмак-салмак алаканга салып эркелетип, кыймылдуу көнүгүүлөрдү жасата башташкан. Айрым ата–энелер баланы бир алакананына отургузуп, экинчи колу менен наристенин көкүрөгүнөн сүйөй кармап өйдө-ылдый, артка-алдыга, оңго-солго күүлөйт. Мындай көнүгүүлөр баланын жүрөгүн токтотуп, коркпостукка көнүктүрүү максатын көзөмөл тутуп төмөндөгүдөй ыр саптары менен коштолгон:

Кана, кана шумкар,

Кана, кана тулпар,

Мына, мына сызды,

Мына, мына тызды.

Кана, кана тоо,

Кана, кана зоо,

Мына мына атаң,

Мына мына энең (Балдар фольклору, 1998, б. 120).

Ата–эненин баланы сүйүү жана эркелетүү менен баарлашкан сааттардагы ысык мээрим менен ыргактуу ырлары баланы эркисизден угууга, айрым учурда айтуучунун жүзүнө кароого, анын жасагандарын кайталоого мажбур кылган.

“Балдар фольклору” аттуу китепте наристенин колу бутунун манжаларын кыймылдатуу менен бирдикте ага өзүнүн дене мүчөсүн таанытууга багытталган ырлардын төмөнкүдөй үлгүлөрү берилген:

Баш бармак
Бадал тырмак.
Ортон оймок
Оюу чөбөк.
Кичине бөбөк.
Баш бармак — башта,
Сөөмөй — көрсөт.
Ортон — мерген
Аты жок — чечен
Чыпалак — бөбөк.
Баш бармак сен малга бар,
Бадал тырмак отун ал.
Ортон оймок от жак,
Оюу чөбөк казан ас.

Кичине бөбөк тамак же (Балдар фольклору, 1998, б. 120).

Бул оюн ырларын ата энеси бир нече кайталап айтып бара бара балдардын өзү тарабынан толук аткартууга аракет кылган. Мындай ырлардын зарылдыгы жана таасирдүүлүгү психологиялык изилдөөлөрдө тастыкталган. Беш салааны кыймылдатып шаңдуу аткарылган бул оюндар балдардын сүйлөө жана психологиялык жактан өнүгүшүн тездетээри ыарасталат. “Эрте балалык куракта баланын сүйлөө речи беш салаанын назик кыймылынын ийкемдүүлүгүнө жараша өнүгүп олтурат” (Кольцова, 1973, с. 45).

Ал эми “Тай бөбөк” башкача айтканда “Тушоо кесүү” салтанатына байланыштуу оюн шооктордо турмушта ташыркабай шыр басып кеткен шамдагай балдар үлгү катары тартылып, там-туң баскан баланы ошондой болуп жетилишине байланыштуу ата-энелик арзуу, тилек жатат.

Мекенди коргоого даярдоо өңүтүнөн алганда кыймылдуу оюндардын дээрлик баары өзгөчө мааниге ээ. Ошону менен бирдикте элдик фольклордун анын ичинде өзгөчө “Манас” эпосунун материалдары көрсөткөндөй баатырдык насилге моралдык жана дене-күч жактан тарбиялоого багытталган атайын оюн түрлөрү болгон. Алардын катарына “Жаа тартуу”, “Эр эниш”, күрөш”, “Күрөш”, “Жамбы атуу”, “Күрөш”, “Балбандар беттешүүсү”, “Ат чабыш”, “Эр сайыш” сыяктуу оюндар кирет.

Эпосто тестиер Манас баатыр катары дал ушул оюндардын таасиринде кыймылдуу, беттешүү аркылуу күч сынашуу оюндарын уюштуруп өзүн гана эмес айланасындагы теңтуш балдарды баатырлык эреже салттарга тарбиялайт. Бала Манас ошол оюн процессинде өзү теңдүү балдардан алдыга озуп лидерлик сапаттары менен кескин айырмалана баштайт.

Чын-чынына келгенде бул оюндар балдарды жоокерлик өнөргө тарбиялоодо гана эмес, кадимки жоокерлердин согушка даярдыгын сыноо иретинде да колдонулган.

Ошондуктан ар бир той, салтанаттар жаштардагы шаймдагайлыкты, кайраттуулукту, чапчандыкты, эр жүрөктүүлүктү сыноо иретиндеги оюндарсыз өткөрүлгөн эмес.

Алсак, Көкөтөйдүн тоюнда Манас менен Коңурбай эр сайышка чыгып ат үстүндө күч сынашат.

Сайышка кыйын зардалдан,
Сайышкан жоосун алгандан,
Билеги жоон балбандан,
Билими ашык зардалдан,
Кичик эмес, улуктан,
Кир болбогон тунуктан,
Көзгө атар мерген машынан,
Көп жалтанган башынан,
Көзгө токтоор жакшыдан
Баатырдан сайыш салсын – деп,
Жыкканы нөрөй алсын – деп,
Жыгылган куру калсын – деп (Орозбаков, 2018, б. 120).

Балдарды эр жигит катары жоокердик өнөргө даярдоодо “жаа атуу”, “жамбы атуу” салттык оюндары кеңири жайылган. Жоокерчиликте, мергенчиликте жаа сол ийинге, саадагы оң далыга асылат. Жаа менен аң улоону кесип кылган адам жаачы мерген деп аталган. Кыргыздар жааны жана жебени аруулуктун күч-кубаттын, эрдиктин, белгиси катары көрүшкөн.

“Жамбы атуу” оюунунун түрдүү варианттары кыргыздар сыяктуу көчмөн жоокер элдердин көпчүлүгүндө таркап кыргыздарда “жамбы атыш” же “жамбы атмай”, өзбектерде “алтын кабак”, кавказ элдеринде “кабахй” деген аталышка ээ болгон (Nalsioğlu, 2018).

Жамбы - бул алтын же күмүштөн куюлган кымбат зат. Ошондуктан Бокумурун тойдогу чыгымдардын масштабын жар салып жатып “жамбы” атуу жарышынын наркын өзгөчө белгилейт.

Как жыгачтан сулатып,
Карагайдан бир жүзүн
Асманды карай улатып,
Алтындан жамбы тактырып,
Мергениң атып алгын – деп,
Мергендерге аттырып,
Мындай оюн чыкса – деп,
Дүнүйөнүн жүзүндө
Жүргөн адам уулунун
Андиси атып жыкса – деп,
Ал жумуш бар оюмда,
Аянгым жок, абаке,
Атакемдин тоюнда! (Орозбаков, 2018, 194).

Жамбы үй жаныбарларынын туягы формасында куюлгандыктан алардын өзгөчөлүгүнө ылайык алардын “тайтуяк”, “койтуяк”, “аттуяк”, “жүрөк жамбы” (койдун жүрөгүндөй), “бөйрөк жамбы” (койдун бөйрөгүндөй) деген жана башка аталыштары болгон (Жээнкулова, 2024).

Адатта жамбы 10-15 метрлик бийик жыгач устундун учуна жип менен байланып илинген. Жамбы атууга мергенчилик өнөрү менен эл ичинен суурулуп чыккан чебер жигиттер катышкан. Эрежелерге ылайык жамбыны “Ат менен чаап жөнөл деп, Атып алсаң өнөр дешип” ат менен чаап келип атышкан. Буга байланыштуу “Манас” эпосунда төмөнкүдөй таасын сүрөттөмө кездешет:

Арчатору закымдап,
Жамбыга жетти жакындап,
Көтөргөндө мылтыкты
Көк түтүнү бурады,
Көктөгү жамбы кулады.
Түркүгүн түптөп сындырды,
Дүйнөнүн көөнүн тындырды.
Туура таңган жыгачын
Туйгунун Манас сындырды,
Тууганга кубаныч кылдырды.
Түшүрдү көктөн жамбыны,
Түмөнгө сөзүн даң кылды.
Арчатору чуратып
Арыстан Манас жеткени,
Тоголонуп калганча,
Көктөн түшкөн жамбысы
Токтоп орун алганча
Чапкан баатыр жеткени,
Кыргый илген торгойдой

Илип алып кеткени (Орозбаков, 2018, 194).

Аш тойлордо, салтанаттарда чоңдор тарабынан ойнолгон ар кандай мелдештер балдар оюндарынын курамынан орун алып таркап олтурган. Ушундан улам өспүрүм курактагы балдар түрдүү заттардан жамбынын формасындагы буюмдарды жасап алышып өз чөйрөсүндө жарыш, мелдештерди уюштурушуп мергенчилик жана согуш ыкмаларын өздөштүрө башташкан.

Уул балдарды жоокерлик өнөргө даярдоонун эң кеңири жайылган каражаттарынын бири “Ат чабыш” улуттук оюну. Башка оюндар сыяктуу эле ал да улуттук оюн-зооктор, көңүл ачуулардын ажырагыс бөлүгү болгон. Алсак, ал маркумдарга аш берүүдө же үйлөнүү үлпөттөрүндө да дамамат өткөрүлүп келген. Ат чабыштагы эң башкы шарттардын бири ага катышкандарды сыноо жана натыйжага жетишкендерди сыйлоо болгондуктан көп кырдуу стимулдаштыруучу мүнөзгө ээ болгон. Ат жарыштагы байгелер мүнөзүнө жараша “аламан байге”, “чоң байге”, “кара жарыш”, “көр байге”, “мүрзө байге”, “кемеге байге” деген аталыштарга ээ болгон. Булардын ар бири өз алдынча статуска ээ болуп, күлүктөр да чабандестер да ошол жарыштын оор жеңилине карай тандалган. Чоң байге өтө узак аралыкка чабууну шарттап айрым учурда “конолуу байге, коно ат чабыш, түнөтөр байге” деген

аталышка ээ болгон. Бул жарышка атактуу сыналган күлүктөр гана катышкан. Ал эми “Кара жарыш” чоң байгеге даярдык катары кыска аралыкка чабылып эреже боюнча байгесиз өткөрүлгөн. “Манас” эпосунда маркумдарды жайына койуу зыйнатына байланыштуу “көр байге” деген ат жарыш түрү да кездешет. Алсак, эпостун Көкөтөйдү коюу эпизодунда бул ат жарыш “көркана” деген аталышта кездешип маркумдун көптөгөн байлыгы байге катары тартууланат. Эпостун тили менен айтканда бул байгеде “Сексен миң жылкы, миң ат”, “жүз миң кой” сайылып маарага жеткендер алган олжосун эсептей албай эстери кеткен. Ат чабыштар узундугу 7ден 30 чакырымга чейинки аралыкта өткөрүлгөн. Мындай учурда минген күлүктөрү өтө күчтүү болуп, чыдымдуулук ат чапкан балдардын жакшы даярдыкта, шамдагай жана ат чабууну жакшы билгендиги талап кылынган.

Көчмөн кыргыздарда балдар 8-10 жашка чыккандан ат үстүндө кадимкидей ойноп ат чабыштарга, байгелерге катышышышкан. Чын-чынына келгенде мындай ат чабыштар байгеге коюлган атты гана сыноо эмес, ошол атты чапкан баланы да сыноонун эң ишенимдүү формасы болгон. Алсак, “Манас” үчилтигинде Семетейдин Тайторуну минип ат чабышка катышышы эрешен тарткан эр болуп жетилишин сыноонун финалы катары каралат. Ат чабуу өнөрү жалгыз эле уул балдарга эле эмес кыз балдарга тандык өнөр деп айтууга болот. Анткени, көчмөн турмушта ат үстүндө чапчандык эркекти да, аялды да баалоонун катарына кирген. “Кыз куумай” оюнун уюштуруу күйөөнүн жана кыздын гендердик ролдук жүрүм-турумун сыноонун өзгөчө формасы катары да, кызмат кылган.

Этнографиялык маалыматтар боюнча кыргыздарда “Жөө жарыш” да болгон. Оюн шартына ылайык жөө чабышка катышып байге алууну каалаган жети же тогуз киши төрт беш чакырым аралыкка атайын байкоочулардын көзөмөлүндө койо берилет. Алардын ар бири өзүнүн шамдагайлыгын, көкүрөгү тазалыгын көрсөтүү үчүн жекече күрөшөт. Марага биринчи жеткени байгеге ээ болот.

Кыргыздарда согуштук стратегияларга үйрөтүү багытындагы оюндардын бири бул ордо. Аталган оюнду тарыхый – этнографиялык жактан С.М. Абрамзон (1999) К.А. Айдаркулов (1982) жана социалдык педагогикалык аспектте М. Абдуллаев (2021), Ташбаева жана Абдубекова (2015) ж.б. лардын эмгектеринде каралган. Бул оюнда эки тараптын чектери “Чийин чийүү” аркылуу аныкталган. Оюндагы каршылашкан жоолордун чабуулга өтүү жана каршылык көрсөтүү коргонуу амалдары ашыктардын (чүкөлөр) жайгашуу тартиби аркылуу моделдештирилет. Оюндагы чүкөлөрдү атуу ыкмалары *ура атуу* – түздөн-түз чабуул коюу; *кынкай атуу* – капталдан, күтүүсүз чабуул; *тооруу* – душманды бөлүп, камоо сыяктуу согуш тактикасына окшош элементтерден турат. Ордодо көздү мээлөө, колду башкаруу, тактык, стратегиялык ой жүгүртүү сыктуу жоокердик өнөрдүн компоненттерин өнүктүрүү көзөмөл тутулат. Көчмөндүк жашоо образынын салттарына ылайык жоокерлер жоортулга чыгаар алдында өздөрүнүн даярдыгын “ордо” ойноо аркылуу күчөтүп өнүктүрүшкөн.

Ошентип, элдик оюндар балдарды мекенди коргоого даярдоо багытындагы миңдеген муундардын акыл ойлорунун жана турмуштук тажрыйбаларын чагылдырат. Салтык оюндар аркылуу мекенди коргоого даярдоо балдардын ымыркай кезинен башталып, чоң адамдар катарында кадыресе жоокер катары калыптанганга чейин үзгүлтүксүз уланып келеген. Салттык оюндар балдарды мекенчилдикке кургак жадатма акыл насааттарсыз,

ишмердүүлүктө өзүнүн жеке катышуусу, ролдук ишмердүүлүгү аркылуу өнүктүрүүгө ылайыкталгандыгы менен таасирдүү болгон.

Адабияттар:

1. Абдимиталип уулу, Н. (2025). Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-Түрк” сөздүгүндөгү кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгынын издери. *Евразия изилдөөлөрү ачык журналы*, 1(1), бб. 17-25. <https://doi.org/10.65469/eijournal.2025.1.3>
2. Абрамзон, С.М. (1990). *Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи*. Фрунзе: Кыргызстан.
3. Абдуллаев, М. Т. (2021). *Улуттук ордо оюнун дене тарбия адистерин даярдоодо колдонуу негиздери*. (Автореферат, педагогика илимдеринин кандидаты диссертациясы). Бишкек.
4. Алимбеков, А. (2000). Педагогический потенциал пословиц и поговорок. *Русский язык и литература в школах Кыргызстана*, (5-6), 129-140.
5. Алимбеков, А. (2024). *Махмуд Кашгаринин «Түрк сөздөр жыйнагындагы» педагогикалык баалуулуктар*. Бишкек: Улуу Тоолор.
6. Алимбеков, А. (2015). “Көчмөндөрдүн салттуу оюндарынын балдарды социалдаштыруучу функциялары”. *Түрк элдеринин салттуу спорттук оюндары: Эл аралык симпозиумдун материалдары* (с. 73-79). Бишкек: КТМУ.
7. Анаркулов, Х.П. (1991). *Кыргыз эл оюндары*. Бишкек: Кыргызстан.
8. Алимбеков, А. (2022). Б. Апышевдин окуу – методикалык эмгектеринде илимий жана элдик педагогиканын интеграциясы. *Вестник Ошского государственного университета*, (4), 137-146. https://doi.org/10.52754/16947452_2022_4_137.
9. *Балдар фольклору* (1998). Бишкек: Шам. («Эл адабияты» сериясы, том 20).
10. Газиева, П.З., Имаралиева, Ж.Р. (2025). Мектепке чейинки курактагы баланын инсандыгынын руханий-адептик негиздерин калыптандыруу. *Евразия изилдөөлөрү ачык журналы*, 2(2), бб. 9- 15. <https://doi.org/10.65469/eijournal.2025.2.2>
11. Дастанбек кызы, К., Мурзакметов, А. (2023). Педагогические идеи в кыргызских пословицах и поговорках. *Вестник Ошского государственного университета. Филология*, (1(1), 30–37. [https://doi.org/10.52754/16948874_2023_1\(1\)_4](https://doi.org/10.52754/16948874_2023_1(1)_4)
12. Жеенкулова, Л. (2024). Мужчина и женщина в традиционных играх кочевников (в исследованиях С.М. Абрамзона). *История, археология и этнология*, № 1, с. 1–156.
13. Кыргыз Республикасынын Президентинин “Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсүн жана дене тарбиясын камсыз кылуу жөнүндө” Жарлыгы ПЖ № 1. (2021, январь 29).
14. Луначарский, А.В. (1918). “Вопросы, поставленные Комиссариатом народного просвещения театрально-педагогической секции и подотделу детского театра”. В *“Игра: Непериодическое издание, посвящённое воспитанию посредством игры”* (с. 3–4). Петроград.

15. Тейлор, Э.Б. (1989). *Первобытная культура* Москва: Издательство политической литературы.
16. Ушинский, К.Д. (1988). *Педагогические сочинения (в 6 т.)*. Т.1. Москва: Педагогика.
17. Эльконин, Д.Б. (2013). *Психология игры*. Москва: Академический проект.
18. Тыныбек уулу, А. (1991). *Актан*. Бишкек: Адабият.
19. Токторбай уулу, С. (1998). *Манас ата акыл оюндары*. Ош.
20. Салимбаева, Б. (2025). «Манас» эпосундагы элдик тарбия аркылуу окуучулардын чынчылдык, жоопкерчиликтүүлүк жөндөмүн калыптандыруу. *Евразия изилдөөлөрү ачык журналы*, 1(1), бб. 10-16. <https://doi.org/10.65469/eijournal.2025.1.2>
21. Саралаев, М., Букуев, М., Мамбеткалиев, С. (1996). *Манастан калган оюндар*. Бишкек.
22. Уметов, Т.Э. (1998). *Игра в системе народной педагогики*. Бишкек.
23. Кольцова, М.М. (1973). *Ребенок учится говорить*. Москва: Сов. Россия.
24. Орозбаков, С. (2018). *Манас IV том*. Бишкек: Принт-экспресс.
25. Ташбаева Н., Абдубекова, Ж. (2015). Ордо оюну – ден соолукту чындоонун булагы катары. *Наука новые технологии и инновации*, (№ 9), 122-123.
26. Gül Y., Alimbekov A. (2018). Öğretmen Adayları Hoşgörü Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlilik çalışması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, T. 7. №. 4. Ss. 49-62.
27. Kömleksiz, M., Çelikbay, A., Alimbekov, A. (2002). *Açıklamalı eğitim terimleri sözlüğü: Kırgızca-Türkçe-Rusça-İngilizce*. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
28. Nalcıoğlu, Baki, Z. (2018). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi ve Müze: Yaklaşımlar, Uygulama Örnekleri, Risk Alanları. *Milli Folklor*, 120, 131-139.

